

Молдавська Т.І.

**АГІТАЦІЙНО-МАСОВА РОБОТА В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ ПІД
ЧАС ПЕРШИХ ПОВОЄННИХ ВИБОРІВ 1945-1947 рр.**

Історію становлення та розвитку радянської виборчої системи коротко можна описати як “доведення існування неіснуючого”. Попри безальтернативність, явну показовість, а подекуди – і відверту абсурдність процесу, радянська модель проіснувала близько 60 років, відіграла свою роль у розвитку “демократичного централізму”, а окремі її елементи успішно “перейшли” до виборчих практик в пострадянських державах.

Вивчення виборчих систем, електоральних практик та ідеологій минулого є об’єктом вивчення політичної історії. Однак, на “низинному” рівні – на рівні села, міста, району та й області – це в першу чергу, елемент соціальної історії, дає можливість простежити, як організовувалися вибори, з якими труднощами

та проблемами спіткалися організатори, як сприймався виборчий процес та агітація населення, ким були депутати – і, врешті-решт, виявити, чому ця система була такою сталою та безсумнівною для громадян СРСР.

Організація виборчих кампаній в радянському суспільстві, крім спільних, загальних факторів, мала і часові та регіональні відмінності. Тому видається доцільним певне хронологічне обмеження дослідження 1945-1947 роками. Протягом кінця 1945 – кінця 1947 рр. в Радянському Союзі відбулися поспіль три виборчі кампанії: до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР та до місцевих Рад. З одного боку, вони були “плановими”, бо у 1942-1943 рр. закінчилися каденції раніше обраних Рад всіх рівнів. Однак, переслідувалася і політична мета: необхідно було “демократично” оновити представницькі органи влади (адже з депутатського корпусу формувалася більшість особового складу виконавчо-управлінських структур), аби не допустити в них роботи осіб, які могли співпрацювати з німцями.

У даній розвідці ми простежимо один з аспектів виборчих кампаній – агітацію. Можна припустити, що в умовах повоєнної розрухи ідеологічний вплив та агітація мали особливі механізми спонукання та стимулювання “виборчої” активності. Виходячи з цього, об’єктом дослідження є виборчі кампанії на території Запорізької області 1945-1947 рр., предметом – особливості агітаційно-пропагандистської роботи у цей період. Джерельною базою дослідження є, головним чином, звітна документація та протоколи засідань бюро Запорізького обкому КПУ. Всі використані документи є неопублікованими.

Питання виборів виносились на розгляд бюро окремими параграфами, які склалися з наративної (констатуючої) частини та резолюючої частини – постанови. У них викладалася певна проблема в її загальному вигляді та рекомендації щодо її розв’язання [37, с. 365]. Окремою справою фондувалися так звані “матеріали до протоколу, які містили довідкові матеріали, що надходили до обкому з районних комітетів КПУ про хід виборчої кампанії. Ці матеріали містять більш детальну інформацію, ніж протоколи. На їх основі складався ще один вид звітної документації – так звані “Справки и материалы по вопросам [выборов]...”, які відсилалася до ЦК КПУ. У Державному архіві Запорізької області містяться копії цієї звітної документації, однак, всі вони мають гриф “сов. секретно”. Інформація в протоколах, матеріалах та звітах могла дублюватися.

Історіографічна база дослідження радянських виборів, тим більш такого аспекту, як агітація, невелика. В радянський період дослідження виборчого процесу торкалися переважно верхівки – виборів до Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР, та мали описово-статистичний, або публіцистичний характер [18; 19; 21; 22; 26; 27; 31]. В окремих роботах розглядалися загальні питання організації виборів, аналізувалися закони. Загалом, можна сказати, що теми виборів, на відміну, від проблеми функціонування представницьких органів влади різних рівнів, не була особливо популярною, і знаходилася на межі власне історичних та юридичних досліджень. Виключенням є робота В.М. Терлецького, написана на основі матеріалів Української РСР, в якій розглядаються і вибори до місцевих органів влади [30].

У середині 80-х рр. з’явилася значна кількість робіт, присвячених демократизації радянської системи, в тому числі і виборів. Однак, у більшості вони

мали агітаційно-публіцистичний характер [20; 24; 28]. У 90-х рр. тема радянських виборів також не набула особливої популярності, висвітлювалась переважно у контексті вивчення політичних еліт або недемократичності радянської системи [23; 25; 29; 32; 36]. До власне історичних, системних досліджень можемо віднести лише роботи І. Ткаленко [17; 37; 38] та В. Кравченка [33; 34; 35].

Згідно радянського законодавства, день виборів встановлювався Президією Верховної Ради не пізніше ніж за 45 днів до терміну виборів. Тоді ж починалися організаційні роботи з їх підготовки та агітаційна кампанія. Під час підготовки до перших повоєнних виборів агітаційна робота партії поділялася на декілька етапів, а в самій агітаційній роботі можна виділити чотири напрями. Першим етапом було формування агітаційних пунктів. Як правило, агітаційні пункти створювалися на базі виборчої дільниці – в тому самому приміщенні або в приміщенні, що знаходилося поряд. Однак, часто один агітпункт охоплював декілька дільниць – це не було порушенням. Наступним етапом було створення агітбригад: їх було два види [8. 3116, 35]. Частина агітаторів була прикріплена до агітпункту, і вела безпосередню агітацію на чітко визначеній території. В якості агітаторів виступали комсомольці, передовики виробництва. Однак, подекуди агітаторами призначали і “рядових” колгоспників та робітників, які, як показує практика, до такої відповідальної роботи ставилися без ентузіазму. Роль “керівника”, зазвичай, покладалася на секретаря партійного комітету підприємства чи установи, які входили до даного виборчого округу, або на активіста відповідного партосередку.

Деякі агітбригади створювалися на базі гуртків художньої самодіяльності підприємств та установ, частково з залученням професійних артистів, і провадили “мобільну” агітацію: роз’їжджали по дільницям (переважно сільським), влаштовуючи концерти і вистави та закликаючи голосувати за “блок комуністів та безпартійних.” В особливо “тяжких” випадках, коли агітаційна робота на певній дільниці просувалася вкрай мляво, з райкому туди направляли спеціальних уповноважених.

У містах “територіальною” одиницею ведення агітації були, в першу чергу, ділянки виробничого процесу: цехи, відділи. Територія села для зручності мала поділятися на десятихатки: в одну десятихатку повинно було входити десять селянських домогосподарств; одне з них було центральним – там мали збиратися мешканці відповідної десятихатки для заслуховування лекцій, обговорення Конституції, виборчого закону тощо.

Як показувала практика, ці організаційні заходи досить часто відбувалися вже паралельно з самою агітаційною роботою (тим більше, що радянське законодавство відводило офіційного терміну для підготовки до виборів не такий вже й великий, що, звичайно, в суворих повоєнних умовах спричиняло додаткові труднощі).

Агітаційна робота не була надто різноманітною. Так, для періоду 1945-1947 рр. можна виділити чотири її форми. Перша включала безпосередню роботу з виборцями – через роботу агітаторів по десятихатках до агітпунктів. Передбачалося, що через певний проміжок часу (наприклад, у суботу ввечері кожного передвиборчого тижня) виборці певної дільниці мали збиратися в агіта-

ційному осередку, слухати лекції про Конституцію, закони, готувати доповіді про героїчне минуле та світле сучасне, ділитися враженнями. Також, як вже зазначалося, влаштовувалися концерти – виїзних агітбригад і місцевих колективів художньої самодіяльності.

Наступною формою безпосередньої агітації були зустрічі кандидатів у депутати з виборцями свого округу. Якщо це були вибори до місцевих органів влади, то такі зустрічі могли відбуватися і досить жваво (особливо на “малій батьківщині” кандидата). Якщо ж кандидат висувався до Верховної Ради СРСР чи Верховної Ради УРСР, то, звичайно, на такі зустрічі мали змогу прийти далеко не всі бажаючі. Зустрічі відбувалися в форматі “запитання – відповідь” (питання в першу чергу загальнополітичні). Також на них готувалися та передавалися кандидату так звані “накази виборців”.

Особливою формою агітаційної роботи були соціалістичні зобов’язання. Такий підхід найчастіше зустрічався на підприємствах. Робітники певного цеху брали на себе зобов’язання перевиконати план (річний, квартальний) на 100-150% “на честь виборів” [5, с. 11; 6, с. 108, 33]

І, нарешті, четвертою формою агітаційної роботи була наочна агітація. Поряд зі звичайними агітаційними плакатами з закликами, значну роль мала відігравати “господарська агітація”: в кожному колгоспі в передвиборчий період створювалися графіки виробничої успішності. Поширеними були також стінгазети на “загальнополітичні” теми, плакати з біографіями кандидатів. Більшість наочного агітаційного матеріалу була саморобною.

Першими відбулися вибори до Верховної Ради СРСР. Згідно з Законом про вибори, виборча кампанія, а отже, і агітація, розпочалися за два дні до дати виборів. Агітаційна робота була спрямована на “роз’яснення великих заслуг комуністичної партії перед радянським народом, переваг радянського соціалістичного ладу, могутньої сталінської дружби народів, на роз’яснення факторів, що зумовили перемогу Радянського Союзу над фашисткою Німеччиною і імперіалістичною Японією, на агітацію за кандидатів сталінського блоку комуністів та безпартійних” [1, с. 17].

До агітаційної роботи по області було залучено 23485 агітаторів, 778 довірених осіб; загалом по області було створено 778 агітаційних пунктів [1, с. 18]. Однак, агітаційна робота по районах області не була досконалою: райкомівські перевірки раз у раз виявляли низький рівень підготовки [3, с. 6].

Наприкінці грудня 1945 р. відбулися перші такі перевірки. Найкраще підготовленими і організованими були названі Пологівський, Камишевахський, Великобілозерський, Приазовський Ленінський райкоми. А, наприклад, в Андріївському районі на 11000 виборців працювало лише 33 агітатори; з 150 комуністів району до складу агітбригад увійшли лише 38. Замість десятидворок тут було організовано дванадцятидворки (законом не передбачені) [5, арк. 3 зв.]. У Оріхівському районі більшість агітаційних пунктів взагалі не були обладнані. В Червоноармійському районі з 15 клубів, які мали бути осередками агітаційної роботи, відкритими були лише 7. Лозунги могли бути написані безграмотно, а замість стінгазет вішалися звичайні старі газети [6, с. 43].

Робота самих агітаторів також була незадовільною. Робота агітаторів з боку райкому не контролювалася на належному рівні, внаслідок чого заняття проводилися на низькому “ідейно-політичному” рівні [5, с. 4]. Траплялися і просто курйозні випадки. Так, наприклад, в одному з колгоспів Кам’яно-Дніпровського району агітатор на питання, що таке прямі вибори, відповіла, що це значить “взяв бюлетень, і йдеш до урни, нікуди не повертаючи”. Інший агітатор на таке ж питання відповів, що прямими вибори є тому, що “вибирають зверху в низ”. Агітатор Куліш з Михайлівського району заявила своїм підопічним, що голосувати вони всі підуть організовано, а хто “не піде організовано” – взагалі не голосуватиме [6, с. 38]. В селі Ботієво (Приазовський район) агітатор Холодна роз’яснюючи виборчий закон, взагалі налякала виборців: 63-ти літня колгоспниця заявила, що голосувати не піде, бо має слабке здоров’я, а голосувати, мовляв, слід з 6 години ранку до 12 години ночі, – вона скільки на ногах не вистоїть [6, с. 46]. Але навіть таких “недовчених” агітаторів часто не вистачало. На побутові скарги виборців агітатори не реагували, і ніяк не допомагали. Тому виборці відмовлялися ходити в політичні гуртки, агітпункти [2, с. 9], а подекуди – і взагалі відмовлялися йти голосувати, висловлюючи свій протест бідолашним агітаторам в досить грубій формі.

Одна, всі ці негаразди, звичайно, не могли радикально вплинути на загальний перебіг “виборчого процесу”, – вибори відбулися, як і належить, у визначений день, і з прогнозованими результатами. Менше ніж за рік, в листопаді 1946 р., розпочалася виборча кампанія по виборам до Верховної Ради Української РСР. Під час підготовки до них мали врахувати усі позитивні практики попередніх виборів [1, 17]. Однак, всі помилки агітаційної роботи збереглися.

Так само, як і в період підготовки попередніх виборів, вкрай повільно облаштовувалися агітаційні пункти, не вистачало агітаторів. Наявні ж проводили свою роботу несистематично [7, с. 19], не готували доповіді. Агітаційні приміщення подекуди не були обладнані найнеобхіднішим: лампами, столами, олівцями [8, с. 14]. В обкомівських звітах відмічались негаразди в організації агітаційної роботи по Мелітопольському, Василівському, Великотокмацькому районах. Наприклад, у м. Мелітополі станом на кінець грудня 1946 р. взагалі не було підготовано ніякої наочної агітації на підприємствах міста. У Великотокмацькому районі по селам не було підготовлено достатньої кількості наочної агітації, а те, що було підготовлене, містило помилки і викривлення [8, с. 32]. Подібні негаразди в обкомі пояснювали недостатнім контролем з боку районних комітетів КПУ, яким рекомендувалося посилити “облік та контроль” агітаційних пунктів та самих агітаторів.

Через сім місяців після виборів до Верховної Ради УРСР розпочалася підготовка до виборів у місцеві органи влади – обласну, районні, міські, сільські та селищні Ради [9, с. 21]. Вже на самому початку виборчої кампанії з’явилися проблеми та неузгодженості [12, с. 6; 13, с. 63-66]. Вчасно не було укомплектовано агітаційні колективи, не організовувалися агітаційні пункти, а ті, що були створені – не працювали [10, с. 10]. Тому на допомогу 23010 агітаторів області, окремо в сільські райони було направлено ще 1000 осіб агітаторів [11, с. 20].

На середину листопада по районах області було створено 810 агітпунктів, але працювали з них лише 737. Деякі навіть не відкривалися. Наприклад, у селі Щербани Оріхівського району у приміщення агітаційного пункту засипали зерно [11, с. 14]. У містах у агітпунктах при підприємствах застосовувалась інша практика: вдень вони були зачинені, а по ночам у них в якості сторожів залишали робітників. В м. Запоріжжі, на заводі ім. Войкова, агітаційну роботу довірили деякому Акулову, який читав по складах (до того ж – колишній військовополонений). Так само, як і на попередніх виборах, не вистачало наочної агітації [16, с. 72]. Агітаційна робота провадилася повільно, агітатори не читали лекцій або й не являлися на них [16, с. 49, 67]. Траплялися і факти зриву лекцій самими виборцями. В протоколах засідання бюро обкому постійно зазначається, що агітаційні пункти “ще не стали центром агітаційно-масової роботи” – аж до виборів.

Таким чином, можна зробити висновок, що, не дивлячись на важливість і відповідальність агітаційної роботи, насправді вона провадилася досить-таки неорганізовано, мляво, без мотивації, а помилки та прорахунки повторювалися від одних виборів до інших. Пояснити таку ситуацію можна двома факторами. По-перше, провести якісну агітаційну роботу в умовах повоєнної розрухи часто було неможливо суто технічно: не вистачало належних приміщень, столів, канцелярського приладдя. По-друге, у “відповідальних товаришів” – секретарів райкомів та партосередків, заклопотаних нестачами та соціальними труднощами, не було ні часу, ні бажання займатися ще й агітаційною роботою, а такі ж самі заклопотані та зморені робітники і колгоспники не дуже хотіли йти в агітатори аби бігати ввечері по цехам та десятихаткам, агітуючи таких самих зморених колег та односельців. Тут, на нашу думку, слід було б зупинитися на особливостях сприйняття виборчої агітації населенням області.

У протоколах засідань бюро обкому та у звітних матеріалах, що подавалися обкомом до ЦК КПУ, неодноразово описуються факти своєрідної антиагітації та саботажу виборчого процесу. Як уже зазначалося, свої претензії та невдоволення життям люди висловлювали, в першу чергу, агітаторам. Особливо часто таке траплялося у сільській місцевості. Народом ширилися чутки, що Радянський Союз воює з Англією та США і скоро програє в цій війні, а колгоспи розпустять [5, с. 13]. Люди скаржилися на голод, нестачу хліба [5, с. 30, 75; 4, с. 6; 15, с. 43; 14, с. 6-7]. Траплялися випадки псування наочної агітації. Так, жителька села Семенівка (Пологівський район), на будинку якої висів агітаційний плакат, зішкребла цей плакат лопатою, і порекомендувала агітаторам причепити його собі на голову [15, с. 49]. На 30-тій виборчій дільниці м. Запоріжжя невстановленою особою було змінено дату проведення виборів до Верховної Ради УРСР (на 1948 р.). У колгоспі ім. Молотова Михайлівського району в лозунгу “Хто не процює, той не їсть” так само не встановленою особою було викреслено слово “не”, а внизу дописано “А ми вивезли весь хліб і їмо буряки” [15, с. 52]. У селі Верхні Криниці Василівського району, в ніч на проведення виборів до Верховної Ради УРСР, на будівлі школи з’явився напис: “Хліб дадуть – будемо голосувати”, автором якого виявився учень 7-го класу. Траплялися і випадки псування бюлетенів, на яких у день виборів писали антирадянські заклики [4, с. 6].

В умовах розрухи і голоду активізувалися і різноманітні релігійні секти, причому не тільки у селах. Наприклад, у Ленінському районі м. Запоріжжя в період підготовки до виборів до Верховної Ради УРСР поширювалися саморобні листівки релігійно-містичного змісту. У с. Гусарка (Куйбишевський район) існувала євангелістська група. Жителька села, член цієї групи, заявила, що за “антихриста” вона голосувати не буде. Її товаришка заявила, що вона вже проголосувала за Бога, і більше ні за кого голосувати не буде [15, с. 59, 63].

Траплялися і курйозні випадки. Наприклад, 63-х річна жителька Великотоцького району заявила, що голосувати не буде, бо це, мовляв, чоловіча справа, а жінкам взагалі “немає потреба втручатися в ці справи” [6, с. 57, 75].

Звичайно, за цими фактами проводилися розслідування, “антиагітаторів” карали. Але привертає увагу вже сама наявність подібних випадків: люди не боялися відверто висловлювати своє невдоволення, очевидно, вважаючи, що боятися їм вже нема чого.

Крім того, слід врахувати той факт, що волевиявлення – хай навіть в його комуністично-радянській моделі – ще не стало на той час традицією. І якщо люди молодшого віку ще якось вірили у світле майбутнє і вбачили для себе якусь необхідність голосувати, то старшому поколінню це було нецікаво і не потрібно. Крім того, вже з’являлося розуміння того, що ці вибори – фіктивні, “несправжні”, і реально роль рядових громадян зводиться до опускання бюлетенів до урн [16, с. 30]. Траплялися навіть факти, коли самі агітатори та члени КПУ відверто говорили про це (втім, слід зазначити, без негативного відтінку) [5, 4]. На виборчі кампанії спрямували сили, матеріальні та ідеологічні ресурси, однак, постійно проявлялося якесь недопланування, недовлаштування, недоконтролювання. Очевидно, всі відповідальні за вибори особи – і в обкомі, і в райкомах, і в партосередках “на місцях” розуміли: попри всі негаразди, вибори відбудуться, заплановані результати будуть отримані.

Втім, будь-які вибори – попри спільні риси, стандартність механізмів – це все одно “феномен випадку”, в якому могло бути (і, вочевидь, було) надто багато особистісного, “людського” фактору. Можливо, на території інших областей розглянуті нами вибори, їх ідеологічні кампанії відбувалися по-іншому. Однак, дослідження будь-якого процесу чи явища з його “низинного” рівня дозволяє точніше зрозуміти причини його становлення чи занепаду в загальнодержавному масштабі.

Примітки:

1. Державний архів Запорізької області (далі ДАЗО) – Ф. П-102. – Оп. 1. – Спр. 32.
2. ДАЗО – Ф. П-102. – Оп. 1. – Спр. 34.
3. ДАЗО – Ф. П-102. – Оп. 1. – Спр. 219.
4. ДАЗО – Ф. П-102. – Оп. 1. – Спр. 276.
5. ДАЗО – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 255.
6. ДАЗО – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 257.
7. ДАЗО – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 378.
8. ДАЗО – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 380.
9. ДАЗО – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 551.
10. ДАЗО – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 557.

11. ДАЗО – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 585.
12. ДАЗО – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 596.
13. ДАЗО – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 602.
14. ДАЗО – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 621.
15. ДАЗО – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 636.
16. ДАЗО – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 663.
17. Ткаленко І.В. Документи по виборам в Совети народних депутатів Української ССР 1960-1980-х гг. как исторический источник. – Автореф....дисс...канд. истор наук... – К., 1990.
18. Азовкин И.А. Областной (краевой) Совет депутатов трудящихся. Правовые вопросы организации и деятельности. – М.: Юрид. лит., 1962.
19. Азовкин И.А. Местные Советы в системе органов власти. – М., Юрид. лит., 1971.
20. Григорян Л.А. Народовластие в СССР – М.: Юрид. лит., 1972.
21. Григорян Л.А. Советы – органы власти и народного самоуправления. – М.: Юрид. лит., 1965.
22. Журавський В., та ін. Політична еліта України: Теорія та практика трансформації. – К.: Логос, 1999.
23. Демократизация советского общества: Истоки. Проблемы. Решения. – М., 1989.
24. Політична історія України ХХ століття: В 6-ти томах / Ред. колегія І. Курас, С. Кульчицький, Л. Нагорна, І. Солдатенков. – К, 2003.
25. Лепешкин А.И. Советы – власть народа. 1936-1967. – М.: Юрид. лит., 1967.
26. Манохин В.М. Порядок формирования органов государственного управления. – М.: Юрид. лит., 1963.
27. Местные Советы: опыт работы в условиях перестройки – Ленинград, 1987.
28. Новітня історія України (1990-2000): \ А.Г. Слісаренко, В.І. Гусев, В.П. Дрожжин та ін. – К.: Вища шк., 2000.
29. Терлецький В.М. Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1938-1958 рр.). – К.: Наукова думка, 1966.
30. Тихомиров Ю.А. Советы и развитие государственного управления. – М.: Юрид. лит., 1963.
31. Бистрицький Є. Політична філософія посткомунізму: горизонти методології // Політична думка. – 1995. – № 1.
32. Кравченко В.І. Верховна Рада України в контексті трансформаційних процесів соціуму середини ХХ – початку ХХІ ст. // Вісник Донецького університету. Серія Б: гуманітарні науки. – Донецьк, 2002. – № 2.
33. Кравченко В. Становлення парламентаризму в Україні на зламі ХХ-ХХІ ст.: квантитативні та квалітативні аспекти // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: Науково-практичний збірник. – 2003. – № 2 (21).
34. Кравченко В., Бутирін Є., Футулійчук В. Історико-політичні та правові аспекти становлення парламентаризму в Україні на зламі ХХ-ХХІст. // Схід. – 2003. – № 7 (57).
35. Магкув А. Преобразования коммунистического тоталитаризма и посткоммунистические трансформации: проблемы, концепции, периодизация // Полис. – 2000. – № 4.
36. Молдавська Т. Перші повоєнні вибори до місцевих Рад на території запорізької області (аналіз джерел). // Наукові праці історичного факультету запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2007. – Вип. ХХІ.
37. Ткаленко І. Документи і матеріали про принципи представництва депутатів у місцевих Радах // Архіви України – 1982 – № 1.
38. Ткаленко І. Методи аналізу документів по виборах до Рад народних депутатів Української РСР // Архіви України – 1985 – № 3.